

Trónok harca a 17. századi teátrumban

Philippe Roy – Ferenc Tóth: *La défaite ottomane: le début de la reconquête hongroise : 1683. Paris, Economica, impr. 2014, cop. 2014. 125 oldal*

Az eredetileg közgazdasági témákra szakosodott francia Economica könyvkiadó idővel több történettudományi sorozatot indított útra, így például a *Bibliothèque stratégique*-ot és a *Campagnes & Stratégies*-t. Az előbbi sorozat részeként már 2011-ben megjelentetett egy több évszázadot felölelő tanulmánykötet.¹ Ebben – sok neves kutató mellett – az itt ismertetett kötet szerzőitől is olvashatunk hadtörténeti írásokat.² A *Campagnes & Stratégies – Les grandes batailles* című sorozat, amely sorsfordító eseményeket mutat be ismeretterjesztő és természetesen többnyire francia szempontú megközelítéssel,³ huszonhárom év leforgása alatt Franciaország legnagyobb hadtörténeti kollekciójává nőtte ki magát. Ebben a sorozatban jelent meg Philippe Roy és Tóth Ferenc *La défaite ottomane: le début de la reconquête hongroise – 1683* [Az oszmán vereség – Magyarország visszafoglalásának

kezdeté (1683)] című munkája is, amely elsősorban frankofón szakirodalmi alapokon nyugszik, és egyaránt szól a hadtörténet iránt érdeklődő szélesebb publikumnak és a tudomány szakmai közegének.

Philippe Roy és Tóth Ferenc neve mind a francia, mind pedig a magyar hadtörténet-szi körökben ismerősen cseng konferencia-előadásainak és írásaiknak köszönhetően.⁴ A kötet címében szereplő 1683-as dátum egyetlen sorsfordító évre utal, de az öt fejezetből álló munkában valójában kettő tárgyalja ennek az évnek a történetét, a további három fejezet az ezt megelőző és követő összefüggéseket szintetizálja.⁵ A fejezetek elosztása egyben a magyar–francia szerzőpáros által feldolgozott részek megosztását is mutatja, az 1683. év eseményeit bemutató 3. és 4. fejezet Philippe Roy, az 1., a 2., továbbá az 5. fejezet Tóth Ferenc munkája.

A könyv első fejezete (*Európa a XVII. század közepén*, 7–28. old.) megnyitja a határokat, és a gyakran csak a Nyugat szemszögéből közelítő olvasók figyelmét Közép- és Kelet-Európa felé irányítja. Ebbe a kon-

¹ Coutau-Bégarie, Hervé – Tóth, Ferenc (réd.): *La pensée militaire hongroise à travers les siècles*. Paris, 2011.

² Tóth, Ferenc: *Influences françaises dans la pensée militaire hongroise au XVIIIe siècle*. In: Coutau-Bégarie – Tóth (réd.): *La pensée militaire hongroise*. 95–114.; Roy, Philippe: *Les „Avant-postes de cavalerie légère” et la tactique des Hongrois*, 115–134.

³ Így például éppen Tóth Ferenc a 64. kötetben az 1768–1774 közötti orosz–török háborúkról írva, a beavatkozó francia hadműveleteket Bárány Tóth Ferenc személyén keresztül mutatja be. Lásd: Tóth, Ferenc: *La guerre russo-turque, 1768–1774, et la défense des Dardanelles – l’extraordinaire mission du baron de Tott*. Paris, 2008.

⁴ Kiemelendők a 2000 és 2005 között Tóth Ferenc által szerkesztett *Études françaises de Szombathely* kötetei, a *Szentgotthárd–Vasvár 1664. Háború és béke a XVII. század második felében*. (Szentgotthárd, 2004.) tanulmánykötet, továbbá Tóth Ferenc monográfiája: *Saint-Gotthard 1664: une bataille européenne*. Panazol, 2007.

⁵ Itt említsük meg, hogy Tóth Ferenc – B. Szabó János szerzőtársával együtt – e sorozat részeként korábban már feldolgozta a mohácsi csatavesztést követő török térfoglalást. Lásd: B. Szabó, János – Tóth, Ferenc: *Mohács, 1526 – Soliman le Magnifique prend pied en Europe centrale*. Paris, 2009. Továbbá a karlócai béke utáni időszakról lásd: Tóth, Ferenc: *La guerre des Russes et des Autrichiens contre l’Empire ottoman – 1736–1739*. Paris, 2011.

Kara Musztafa pasa nagyvezír harmadik fejezetet nyitó (*A törökök már Bécs előtt vannak!* 51–79. old.) 1683. május 14-i kinevezése¹⁰ magában hordozta a hamarosan bekövetkező bukást, a rossz döntések sorát, így például a továbbra is csupán epizódsként bekapcsolódó Thököly Imre tanácsára¹¹ a korábbi célpontok, Győr és Komárom helyett a császári főváros kiszemelését.¹² A Thököly-féle szál az 1683. júniusi események kapcsán kerül ismét elő, amikor is a XIV. Lajos által pénzelt „francia” hadtest¹³

csatlakozott a bujdosókhoz Cristophe d'Alenduy de Boham ezredes vezetésével. Lotharingiai Károly további hadmozdulatait szemléletes térképek segítik követni, amelyekből a Bécs körül szerveződő védelem körvonalazódik. A főesemények előtt ügyesen illeszti be a szerző a lakosság ellátottságára, egészségügyi állapotára és a bécsi erődítményre jellemző helyzetet (a szakkifejezések magyarázata a hátsó glosszáriumhoz utal). Jól érzékelteti ezt az erődítési munkálatokat végző neves hadmérnökök felvonultatásával: Georg Rimpler irányítása alatt itt dolgozott a térképrajzairól híres Daniel Suttinger is. A védők és az ostromlók számszerű adataiból kiderül, hogy a 180 000 fős¹⁴ oszmán erővel a legmerészebb becslések szerint is csupán közel 20 000 fős védősereg állt szemben. A szerző által pontosabb hivatkozás nélkül megjelölt nagyvezíri kancelláriából származó lista az oszmán haderő létszámára vonatkozóan érdekes összehasonlítási lehetőséget szolgáltatott volna a *Relation d'un officier* kéziratában közölt adatokkal.¹⁵ Érthető módon ebben a részben külön figyelmet kapott a francia mérnökiskola ostromban játszott szerepe, annak képviselője, Philippe le Masson Dupont,¹⁶ aki Sobieski János lengyel király

elbeszélése egy spanyol tábornok részére az 1683. évi török hadműveletek részleteiről [Bécs ostrománál] BnF, Ms. Français 22482.

¹⁰ A dátum tekintetében a források nem egybehangzóak. Május 12-ről ír Tóth Hajnalka: *A Kanizsával szembeni végvidék Gyöngyösi Nagy Ferenc levelezése tükrében (1683–1690)*. Szeged, 2013. 62., 322.; Varga J. János: *Válaszúton – Thököly Imre és Magyarország 1682–1684*. Budapest, 2007. 76.; május 13-ról Nagy László: *A török világ végnapjai Magyarországon*. Budapest, 1986. 84.

¹¹ Thököly Imre bukásában játszott szerepe, a magyar szakirodalom sokat vitatott, állandó témája itt nem kerül további elemzésre. Megjegyzendő azonban, hogy Varga J. János kutatásai alapján egyre inkább elfogadott nézet, hogy Thököly nem volt javaslattevő pozícióban: „...a nagyvezír nem annyira Thököly tanácsát kérte az észéki sátorban, mint inkább parancsait tudatta vele, és kijelölte szerepkörét.” (Varga J.: *Válaszúton...* 79.)

¹² Nagy László így ír erről: „A korabeli források közt tallózva egyre inkább az a meggyőződés érlelődik meg bennünk, hogy Kara Musztafát hiányosan, pontatlanul tájékoztatták az ellenséges csapatok mozgásáról és Bécs védetlen helyzetéről. Máskülönbén érthetetlen, hogy ha Győrt és Komáromot maga mögött merte hagyni ellenséges kézen, miért várakozott két napot Magyaróvár miatt. Ez a hadvezéri mulasztás mindenesetre megbosszulta magát, mert ha Bécsét egy váratlan megrohanással sikerült elfoglalnia, az egészen más irányt szabhatott volna a hadjárat további sorsának.” (Nagy: *A török világ végnapjai Magyarországon*, 93–94.)

¹³ XIV. Lajos 3000 fős kozák és 2000 fős lovaságot bocsátott szövetségéi részére, közöttük

három dragonyos ezredet (Boham, Feriol, Crauster) és egy gyalogosezredet (Clanleu). Erre további forrás: *Guerres et paix en Europe centrale aux époques moderne et contemporaine. Mélanges d'histoire des relations internationales offerts à Jean Bérenger*. Textes réunis par Daniel Tollet. Paris, 2003.

¹⁴ Az oszmán hadsereg létszámára vonatkozóan igen eltérő adatok állnak rendelkezésünkre, de az átlagolt adatok alapján 100 000 fős szultáni seregről szoktak beszélni. Vö. Tóth: *A Kanizsával szembeni végvidék...* 62., 319.; Varga J. János: *A fogó félhold árnyékában*. Budapest, 1986. 39.; Varga J.: *Válaszúton...* 147.

¹⁵ *Relation* BnF Ms. Fr. 22482, f°41–43.

¹⁶ Ennek ékes bizonyítéka az általa megjelentetett emlékiratok: Philippe le Masson Dupont: *Mémoires pour servir à l'histoire de la vie et*

seregében személyesen is jelen volt. A szerző a francia szempontú megközelítésben fontosnak tartotta kiemelni azt, hogy török oldalon se önkéntes, se kiküldetésben lévő francia hadmérnök nem tevékenykedett, ellenben egy a kandiai háborút (1645–1669) megjárt, a francia mérnöki iskolán tanult velencei irányította az ostromműveleteket.

A könyv különösen érdekes és olvasmányos részeit alkotják a negyedik fejezetben (*A kahlenbergi győzelem*, 81–97. old.) a kahlenbergi csata (szeptember 12.) olyan levéltári forrásokon nyugvó jelenetei, amelyek nemcsak a magyar, de minden valószínűség szerint a francia olvasók előtt sem közismertek.¹⁷ Bernardin Sébeville márki, bécsi francia követ levelezése alapján az is kiderült, hogy miután Lotharingiai Károly a Pozsony körüli fegyveres konfliktusokban megfutamította Thököly felkelőit, a későbbiekben a nagyvezír nem keresett alkalmat a törökök és a lázadók haderejének egyesítésére. A Bécs alá érkező felmentő sereg között külön említést érdemelnek a lengyelek. A fekete szárnyas huszároknak is nevezett harcosok a több száz éves közeli együttélés következtében kiismerték már a tatárok és a zaporozsjei kozákok harcmodorát, a kisebb, hármass csapatokra morzsolódott lovascsapatok támadását – ahogy ezt Philippe le Masson Dupont feljegyezte. A szeptember 11–12. közötti eseményekben részt vevő hadak számszerű felsorolását ismét a *Relation d'un officier* kézírata alapján közli a szerző, körülbelül 75 000 fős haderőt számlálva össze Lotharingiai Károly herceg vezetése

alatt.¹⁸ A beszámoló számait kiegészíti egy a nyugati monográfiákban gyakorta elfeledett adattal, Eszterházy Pál nádor mintegy 6000 főt számláló haderejével.¹⁹

Itt nyílt alkalma Philippe Roy-nak arra, hogy visszacsatoljon az első fejezetben szerzőtársa által felvázolt hadászati forradalom témájához. Az ostrom leírásának elején tisztázta, hogy az oszmán lovasság miért nem tudott a tüzezek közelébe férkőzni. Több magyar kutatóval ellentétesen²⁰ azt állítja,

¹⁸ Vö. Varga J.: *Válaszúton...* 144. 73 000 fős felszabadító seregről beszél.

¹⁹ Eszterházy hadainak létszámát igen nagy eltérésekkel ítéli meg a magyar szakirodalom is. Varga J. János 1000 főnyi magyar kontingens emleget, hozzátevé, hogy Török Ferenc 4000–5000 magyar és horvát katona jelenlétéről tud. Varga J.: *Válaszúton...* 146. Czigány István szintén 1000 fő körül határozza meg Eszterházy katonáinak számát. Czigány István: *Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe. 1600–1700.* Budapest, 2004. 151.

²⁰ Vö. Ágoston Gábor: *Európa és az oszmán hódítás.* Budapest, 2014.; Hegyi Klára: *A török hódoltság várai és várkatonasága I–III.* Budapest, 2007. Dariusz Kolodziejczyk óvatossággal így ír erről: „A nehéztüzérség és gyalogság – amely Közép-Európában a 30 éves háború és a hosszas Habsburg–Oszmán összetűzések során kifejlődött – még mindig nem bizonyult túl hasznosnak a hatalmas kelet-európai sztyeppéken, ahol nem voltak fontos erődítmények, illetve nem állt rendelkezésre megfelelő úthálózat sem. Talán ahelyett, hogy azért ítélnénk el az oszmánokat, hogy nem fejlesztették elégséges ütemben a gyalogságukat és tüzérségüket, inkább azt vethetnénk a szemükre, hogy túlságosan gyorsan lemondtak egykor kitűnő lovas hadi egységeikről, amelyek továbbra is nélkülözhetetlenek voltak a kelet-európai frontokon. Ezt a dilemmát Kara Mustafa zavara nagyon jól példázza, aki egyáltalán nem számított arra, hogy lengyel lovasság fogadja Bécs várfalánál. 1683-ban az ostromló »modern« oszmán hadsereg nem volt felkészülve a lovascsatákra, aminek viszont Sobieski nagymestere volt.” Kolodziejczyk, Dariusz: *Az oszmán »katonai lemaradás« problémája és a kelet-*

des actions de Jean Sobieski III du nom roi de Pologne. Varsovie, 1885.

¹⁷ *Relation d'un officier*, BnF Ms. Fr. 22482; *Mémoire du marquis De Sébeville*, BnF Ms. Fr. 10685; *Recueil de lettres de Charles V, duc de Lorraine*, BnF Ms. Fr. 12200; *Fond des correspondances politiques des Archives du ministère des Affaires étrangères; Journal des campagnes de Charles V de Lorraine.*

hogy a török hadseregben gyakorlatilag nem létezett tüzérség, a gyalogság száma pedig elenyésző volt. (94. old.) Ezzel szemben Lotharingiai Károly a balján egy nagyobb gyalogos hadtestet tartott meg saját vezénylete alatt mint elsődleges ütközősereget. A csata alakulását és a csapatok harapófogó-hadműveletének lefolytatását ismét a Philippe Roy névvel fémjelzett térképek teszik szemléletessé. A császári győzelem egyértelműen Lotharingiai Károly érdeme volt, aki elképesztő helyzetfelismerő gyorsasággal irányította a hadműveleteket és a lengyel lovasságot, majd rajtaütéssel készítette menekülésre az oszmán sereget. A 17. század bevett haditaktikáinak megfelelően „kimozdította” az ostromlókat, de a császári parancsnak engedelmeskedve nem vette üldözőbe őket a teljes megsemmisítés céljából.

A kahlenbergi csata olyan történelmi fordulópont volt, amely átalakította Közép-Európa erőviszonyait. Ennek részleteiről az ötödik fejezetben (*Bécs második ostromának következményei és a Magyar Királyság visszafoglalása*, 99–117. old.) olvashatunk. I. Lipótot a háború folytatásában mérlegelésre készítette, hogy haderejét továbbra is a magyarországi törökellenes harcokra összpontosítsa, vagy régi ellenfele, Franciaország ellen vonuljon. Döntésében nagymértékben befolyásolta XI. Ince pápa (1676–1689), aki olyannyira szorgalmazta a törökűző harcok folytatását, hogy sikerült meggyőznie XIV. Lajost a Habsburgokkal való békekötésről²¹ és a Szent Ligának²² nevezett törökellenes nemzetközi szövetség megkötéséről. A következmények tárgyalása

során a szerző arra is kitér, hogy a következő évben Thököly Imre fejedelemsége végleg elbukott Ludwig Schultz altábornagy Érsekújvár, Eperjes és Tokaj ellen vezetett hadműveletei következtében, és a fejedelem 1685 októberében kegyvesztetten a váradi pasa fogságába került. A visszafoglaló háborúról a figyelmet az augsburgi liga megalakulása sem vonhatta el, azonban ennek a szövetségnek a megkötésére csak később utal vissza a szerző.

Az Oszmán Birodalomnak kiváló alkalom kínálkozott ezalatt a hadügyi és kormányzási reformokra: az új nagyvezír, Köprülü Fázil Musztafa pasa vált a 17. századi oszmán felemelkedés emblematikus alakjává. 1690-ben nagyszabású balkáni hadjáratba kezdett, és ismét szerephez juttatta Thökölyt, akit II. Szulejmán Apafi Mihály halála után erdélyi fejedelemmé nevezett ki. A hazai kutatók által mindig tárgyalt szűzsé – Thököly későbbi szerepvállalása – nem kap figyelmet a folytatásban.²³ A pfalzi örökösödési háborút lezáró ryswicki békekötés (1697) lehetőséget adott az osztrák–török viszonyok rendezésére a következő nagyobb hadi konfliktus, a spanyol örökösödési háború előtt. Nem véletlen, hogy a békétárgyalások lebonyolításában Anglia konstantinápolyi nagykövete, Lord William Paget játszotta a főszerepet, és az is hatalmas eredmény volt részéről, hogy a két felet rávette a tárgyalások megkezdésére Karlócán. 1698 októberé és 1699 januárja között 36 tárgyalást bonyolítottak le az ügyes közvetítők,²⁴ és rendezték a kényesebb kérdéseket is, mint például az Erdélyi Fejedelemség

európai hadszíntér. Aetas, 14. évf. (1999) 4. sz. 147.

²¹ A regensburgi fegyverszünet, melyet eredetileg húsz évre írt alá XIV. Lajos és I. Lipót, de négy év múltán felmondott a francia fél.

²² A Szent Liga 1684. március 5-én jött létre XI. Ince pápa védnöksége alatt a Habsburg Birodalom, Lengyelország és a Velencei Köztársaság részvételével. Később csatlakozott a Málta Lovagrend és a Toszkán Nagyhercegség.

²³ Erről például: Papp Sándor: *Thököly Imre erdélyi fejedelemsége és a Porta*. In: Gebei Sándor (szerk.): Az „üstökös kegyeltje”: Készmárki Thököly Imre (1657–1705). Hajdúszoboszló, 2010. 206.

²⁴ A tárgyalások menetéhez és az ott keletkezett dokumentumokhoz kiváló forráshivatkozás lehetett volna: Szita László – Seewann, Gerhard: (szerk.): *A karlócai béke és Európa. Dokumentumok a karlócai béke történetéhez, 1698–1699*. Pécs, 1999.

ség státuszát.²⁵ Érdekes visszacsatolás lehetett volna a karlócai békekötés angol szerepvállalására Franciaország konstantinápolyi követének, Charles de Ferriol d'Argental-nak a II. Károly spanyol király halálával kitört spanyol örökösödési háború után Thökölynél tett látogatása, amelynek során Franciaország és a Porta oldalán történő császárellenes fegyverfogásra buzdította a bukott fejedelmet.²⁶

A két nagyhatalom között továbbra is fennálló feszültség ellenére a karlócai béke hatalmas keresztény győzelem volt Közép-Európa területén a Porta felett. A visszafoglaló háború után a magyar területeken uralkodó szörnyű állapotokról – amelyek rendezését a Rákóczi-szabadságharc (1703–1711) is késleltette – több feljegyzés is keletkezett, így a konstantinápolyi angol nagykövet²⁷ feleségének, Lady Mary Wortley Montagunak a tollából is. A közvetlenül Buda visszafoglalása utáni leghitelesebb forrás lehetett volna még Jacobus Tollius, akinek latin nyelvű levelei méltatlanul merültek a feledés homályába.²⁸ A karlócai béke után, III. Ahmed uralkodásának második felében megkezdődött az Oszmán Birodalom „Tulipán korszaka” (1718–1730), melyet a katonai akciók²⁹ helyett a nyugati diplomáciai

életbe való bekapcsolódás jellemezte. Ezt a békés időszakot majd csak az 1736 és 1739 közötti orosz–osztrák–török háború fogja megzavarni, de ez már egy másik kötet³⁰ tárgyát képezi.

Philippe Roy és Tóth Ferenc a kötetük címében megjelölt 1683-as dátumhoz köthető hadiesemények részletes bemutatásán túl az 1663 és 1699 közötti, európai szempontból sorsfordító időszakot olvasmányosan szintetizálták. Annak dacára, hogy a címben sugalltakkal ellentétben a magyar nemzet mindvégig csak mellékszereplő maradt, a szerzők nem tekintettek el a magyar vonatkozásoktól, több helyen alkalmaztak magyar referenciákat, utaltak a magyar vonatkozású eseményekre. Sajnálatos, hogy a nyelvi korlátok nem tették lehetővé a magyar szakirodalomban Köpeczi Béla és Varga J. János munkái után napvilágot látott recens kutatások felhasználását és az ajánló irodalomjegyzékbe való felvételét. A szerzőpáros az általuk vállaltakat tökéletesen teljesítette, hiszen a francia publikum számára³¹ olyan munka született, amely izgalmas hangnemben és esztétikus kivitelben képes megszólítani a *Trónok harca* világában felnövő ifjabb frankofón generációt is. Jómagam mint ennek az érának egy talán kevésbé ifjú képviselője örömmel vettem volna, ha több egyértelműsítő magyarázatot találok az események szereplőire vonatkozóan, illetve ha egy személy- és helységnevmutató is belekerült volna a kötetbe. Ezek talán kiküszöbölhették volna a tulajdonnevek elírásából adódó esetleges nehéz értelmezhetőségeket.³² Nem vagyok benne biztos, hogy a korszakot és a térséget felületesen ismerő, magyarul nem beszélő olvasó számára nem

²⁵ „A tárgyalások ezen pontján kiderült, hogy az oszmán oldal Erdélyről való lemondását cseretárgynak tekinti a császári hozzájárulással szemben, hogy ők viszont a temesi Bánátról mondanak le.” Szita-Seewann: *A karlócai béke és Európa*, XLII.

²⁶ Erről részletesen olvashatunk: La Haye, Thomas Johnson – Van Duren, Johannes: *Voyages du Sr. A. de la Motraye en Europe, Asie & Afrique*. 1727. 280.; Kövér Lajos: *Jacobus Tollius magyarországi mozaikjai*. Aetas, 28. évf. (2013) 3. sz. 78.

²⁷ Sir Edward Wortley Montagu, Anglia konstantinápolyi követe 1716–1718 között.

²⁸ Legújabbban jelent meg erről Kövér: *Jacobus Tollius magyarországi mozaikjai*, 5–23.

²⁹ Az 1718-ban megkötött pozsareváci békét, az 1716–1718 között zajló osztrák–török és velencei–török háborúk lezárását mint az Osz-

mán Birodalom végleges háttérbe szorulását már nem említi a szerző.

³⁰ Tóth, Ferenc: *La guerre des Russes et des Autrichiens contre l'Empire ottoman*, i. m.

³¹ „un Français de notre époque” (11. p.)

³² Például Andreas Caprara – Aeneas Caprara (65. p.); Pamanova – Palmanova (17. p.); Pisemberg – Bisamberg (88. p.)

zavaróak-e az egyes ábrakon eltérő névalakkokkal szerepeltetett városnevek, továbbá a csupán magyarázó szövegeiben franciára fordított térkép. (39. old.)

De gondoljunk a franciául beszélő magyar közönségre is! A magyar szakirodalom Thököly-szemponitú megközelítésével szakítva, a nagyhatalmak szorításában vergődő nemzet sérelmeit félretéve érdekes olvasmányt vehetünk kezünkbe, amely érzékeltetni tudja a 17. század végének járványokkal, háborúkkal, éhínséggel, szélsőséges időjárási viszonyokkal terhelt éveit. A többnyire francia levéltári forrásokon és francia nyelvű irodalmon alapuló munka a hadtör-

ténelem iránt érdeklődő magyar szakemberek számára továbbgondoláshoz és újabb kutatásokhoz szolgáltathat alapot, felhívhatja a figyelmet a gyakran elfelejtett frankofón szövegek jelentőségére, német vagy török nyelvű forrásokkal történő lehetséges összevetésére. Talán nem túlzás azt állítani, hogy ez a kötet újabb impulzust adhat a magyar kutatók számára egy hitelesebb Thököly-kép megrajzolásához, a Habsburg-ellenes rendi mozgalmak újragondolásához is.

GAUSZ ILDIKÓ